

Irak Türkmen Türkçesinde Moğolcadan Alıntı Sözcükler

Mongolian Loanedwords In Iraqi Turkmen Turkish

Savaş KARAGÖZLÜ¹

ÖZ

Türkçeyle Moğolca arasındaki dil ilişkisi çok eskilere dayanmaktadır. Aynı dil grubunun içerisinde yer alan bu iki dil, tarih boyunca birbirinden yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Farklı dönem ve bölgelerde meydana gelen söz konusu etkileşim bu iki dilin arasındaki sözcük alışverişinin gerçekleşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Moğolcada Türkçe ve Türkçede Moğolca sözcükler yer etmiştir. Bu konu ile ilgili çok sayıda çalışmalar yapılmış; bu çalışmalarda ya Moğolcada Türkçe unsurlar ya da Türkçede Moğolcada unsurlar ele alınmıştır. Bununla birlikte iki dilin arasındaki benzerlik, farklılık, paralellik vb. gibi konular hakkında da çalışmalar mevcuttur. Türkçede Moğolca unsurları konu eden çalışmalardan biri "Irak Türkmen Türkçesinde Kullanılan Moğolca Kelimeler" adlı makaledir. Bu makale, Hamdi Lateef Khairullah'a ait olup 2020 yılında Mecellet Camiat Kerkuk lid-Dirasâtu'l-İnsâniyye adlı bilimsel dergide yayımlanmıştır. Yazar, bu çalışmada Irak Türkmen Türkçesinde kullanılan Moğolca kökenli 14 sözcük tespit edip incelemiştir. Yazarın tespit ettiği bu sözcüklerin dışında Irak Türkmen Türkçesinde kullanılmakta olan Moğolca kökenli başka sözcüklerin de olduğu tespit edilmiştir. İncelemeye alınmayan sözcüklere dikkat çekmeyi ve bahsi geçen makaleye katkı sağlamayı amaçlayan yeni bir çalışma yapmaya gerek duyulmuştur. Çalışmamızda; Khairullah'ın değinmediği Moğolca kökenli sözcükler ele alınmıştır. Söz konusu sözcüklerin Irak Türkmen Türkçesindeki şekilleri, anlamları, kullanım şekilleri, kullanıldığı bölgeler, (varsa) tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki şekilleri ve anlamları ile Moğolcadaki şekilleri ve anlamları hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Irak Türkmen Türkçesi, Kerkük Ağzı, Türkçe, Moğolca, Alıntı Sözcükler, Dil ilişkileri

ABSTRACT

The linguistic relationship between Turkish and Mongolian dates back to ancient times. These two languages, which are in the same language group, have been heavily influenced by each other throughout history. This interaction, which occurred in different periods and regions, caused the exchange of words between these two languages. Therefore, there are Turkish words in Mongolian and Mongolian words in Turkish. Many studies have been done on this subject; In these studies, either Turkish elements in Mongolian or Mongolian elements in Turkish were discussed. In addition, there are also studies on topics such as similarities, differences, parallelism and so on between two languages. One of the studies that deals with Mongolian elements in Turkish is the article titled "Mongolian Words Used in Iraqi Turkmen Turkish". This article belongs to Hamdi Lateef Khairullah and in this study, 14 words of Mongolian origin used in Iraqi

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Savaş Karagözlü (Dr. Öğr. Üyesi), Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Bartın, Türkiye
E-posta: svskaragozlu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5986-8758

Başvuru/Submitted: 13.06.2024

Revizyon talebi/Revision requested:

20.09.2024

Son revizyon/Last revision received:

10.10.2024

Kabul/Accepted: 24.10.2024

Atıf/Citation: Karagözlü, Savaş. "Mongolian Loanedwords In Iraqi Turkmen Turkish." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 34, 2 (2024): 877-897.

<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1500736>

Turkmen Turkish were identified and examined. Apart from these words identified by the author, it has been determined that there are other words of Mongolian origin used in Iraqi Turkmen Turkish. There was a need to conduct a new study aiming to draw attention to words that were not examined and to contribute to the mentioned article. In our study; In the mentioned article, words of Mongolian origin that were not examined were discussed. Information is given about the shapes, meanings, usage patterns of the words in question in Iraqi Turkmen Turkish, the regions where they are used, their shapes and meanings in historical and contemporary Turkish dialects, and their shapes and meanings in Mongolian. **Keywords:** Iraqi Turkmen Turkish, Kirkuk Dialect, Turkish Language, Mongolian, Turkish, Loan Words, Language Relationships

EXTENDED ABSTRACT

The linguistic relationship between Turkish and Mongolian dates back to ancient times. These two languages, which are in the same language group, have been heavily influenced by each other throughout history. This interaction, which occurred in different periods and regions, caused the exchange of words between these two languages. Therefore, Turkish words took place in Mongolian and Mongolian words took place in Turkish. Many studies have been done on this subject; In these studies, either Turkish elements in Mongolian or Mongolian elements in Turkish were discussed. However, the similarities, differences, parallelism, etc. between the two languages. There are also studies on topics such as.

According to some scientists, there are no words of Mongolian origin in Old Turkish. If there is a common word for Turkish and Mongolian languages and the word is detected in Old Turkic texts dating back to the 13th century, the word in question is most likely of Turkic origin and should be examined as a loanword in Mongolian languages. On the other hand, there are scientists who argue that there are Mongolian words in Old Turkish.

It is seen that Mongolian has an influence on Iraqi Turkmen Turkish as well as on other contemporary Turkish dialects and it is the case that the words borrowed from the language in question live on. While some of these words are used by the Iraqi Turkmens in general, some of them seem to survive in one or more regions of Iraq. An article entitled "Mongolian Words Used in the Iraqi Turkmen Turkish Language" was prepared that deals with the Mongolian elements in the Iraqi Turkmen Turkish language. This article belongs to Hamdi Lateef Khairullah and was published in the scientific journal *Majallat Jamiat Kirkuk lid-Dirasātu'l-İnsâniyye* in 2020. In this study, the author identified and examined 14 words of Mongolian origin used in Iraqi Turkmen Turkish. The words identified are: *âga* 'village owner, feudal lord; title given to some noble families; a form of address for grandfather or father', *babanağla-* 'to hum', *dalda* 'a place to take shelter from the sun's heat, rain, storm, shelter', *daldala-* ~ *dalda* *êtmeg* 'to protect something or someone from being seen or from sunlight, cover etc. to cover with', *daldalan-* 'to cover', *em* 'a kind of local medicine', *küreken* 'groom', *maral* 'female deer', *nuhta* 'halter', *sileken* 'saliva leaking from the mouth', *solakaçay* 'left-handed', *sona* 'duck', *şülen* 'aşure, wheat soup', *yêkke* 'big, big, huge'. It has come to our attention that there are other words of Mongolian origin used in Iraqi Turkmen Turkish that are not discussed in this article. This study was needed to draw attention to words of Mongolian origin that were not included in the analysis and to contribute to the article in question.

In this study, 33 words transferred from Mongolian to Iraqi Turkmen Turkish were identified and examined. 30 of these words are nouns (ceyran ‘gazelle’, cidav ‘deep-seated wound usually seen in horses and donkeys’, cik ‘flat side of lamb's foot bone (play tool)’, çandavıllıg ‘getting too involved; wander around too much’, çigin ‘shoulder’, çöl ‘1. desert, 2. secluded place’, dasalat ‘ability’, dümüg ‘busy’, heneg ‘joke’, kaban ‘wild boar’, kabırğa ‘rib’, kadağa ‘prohibited, state of being forbidden’, kankâvır ~ kankâvur ‘bell, rattle’, kanşar ‘front’, kantarma ‘bridge connecting the roofs of two houses, bridge connecting the roofs of old houses, vaulted ceiling’, kavra ‘file’, keççi ‘scissors’, kehkül ‘bangs’, korakay ‘termite’, kubur ‘gun’, kuda ‘the father-in-law or mother-in-law of one's child’, salt ‘alone’, savgat ‘gift’, savha ‘clothing taken off the dead’, serin ‘cool, chilly’, şavır ~ çavır ‘whistle; flute’, tebene ‘big needle’, teşpi ‘saucer’, toğay ~ tugay ‘low places by the river’, ussu ‘water’) and 3 are verbs (araçla- ‘separating two things from each other; separating people fighting’, kadan- ‘get stuck’, tapta- ‘1. a lot eating, 2. beating’). ‘çöl, kaban, kantar-, kada-, kuda’ while words such as are used in Mongolian (without any phonetic changes), it is observed that vowel and consonant sound changes occur in others. ‘dasalat+sız, heneg+sız, serin+le-, kehkül+lü’ new words were derived from words such as (by adding Turkish suffixes) and compound verbs were formed from some nouns (‘ol-, et-, sıyır-, çal-’ with auxiliary verbs such as). ‘toğay~tuğay, kankavır~kankavur, kabırğa~kabrığ, keççi~keçi, dasalat~dastalat, teşpi~teşpi, şavır~çavır, keckil~kehkül~kehkil, araçla-~araçala-’ it has been determined that words such as have double/triple usage. It has been determined that two forms of the word 'savgad' (savgat, savha) are used and each of them is used in a different sense. It is noteworthy that the words 'savgad, çöl' are also used in Iraqi Arabic. Words such as 'dasalat, heneg, korakay, şavır ~ çavır' (with these forms and meanings) are not found in other Turkish dialects; It is possible that these words were quoted during the Ilkhanid State (1256-1337). Finally, together with the words examined by Hamdi Lateef Khairullah (14 words), a total of 47 words (excluding controversial and overlooked words (if any) were identified in Iraqi Turkmen Turkish.

Giriş

Bilindiği gibi Altay Dilleri teorisine göre Türkçe ile Moğolca arasında bir akrabalık ilişkisi söz konusudur. Türkçede Moğolca ve Moğolcada Türkçe sözcüklerin yer etmesinin sebebi sadece akraba diller olduklarından dolayı değildir; bu iki halkın uzun süre iç içe yaşamaları da dil etkileşimine ve dolayısıyla sözcük alışverişine neden olmuştur.

Tarihi çok eskiye dayanan Türk-Moğol dil ilişkileri geniş bir coğrafyada meydana gelmiştir. Bu tür ilişkilerin bazı dönem ve bölgelerde aşırı yoğun olmakla birlikte istikrarlı ve uzun süreli olduğu görülmüştür.¹ Bu dönemlerde sözcük alışverişinin gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Ancak 13. yy.a kadarki Türkçe metinlerde Moğolca kökenli olduğu iddia edilen sözcükler bir tartışma konusu olmuştur. Bir sözcüğün köken itibarıyla hangi dile ait olduğunun tespiti zordur ve her zaman da mümkün olmamaktadır. Hatta bazı araştırmacılar bir sözcüğün bu iki dile ait olmadığını, üçüncü bir bilinmeyen dile ait olabileceğini bile ileri sürmüşlerdir. Tarihte aynı coğrafyayı paylaşmış, dolayısıyla tarihsel, kültürel ortaklıkları bulunan Türkçe ve Moğolca gibi diller için bu zorluk daha da artmaktadır.² Clauson'a göre Eski Türkçede Moğolca kökenli sözcükler yoktur. Türk ve Moğol dilleri için ortak sözcük mevcut ise ve sözcük 13. yüzyıla kadarki Eski Türk metinlerinde tespit ediliyorsa, söz konusu sözcük büyük ihtimalle Türk kökenlidir ve Moğol dillerinde alıntı sözcük olarak incelenmeye alınmalıdır.³ L. Clark da "Mongol Elements In Old Turkic?" adlı çalışmasında bazı sözcüklerin Moğol kökenli olduklarının ispatlanmadığını⁴ ve aynı görüşte olduğunu belirtmiştir. Buna mukabil, "Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeleri Üzerine Notlar"⁵ ve "Eski Türkçede Moğolca"⁶ gibi çalışmalar da yapılmıştır.

İlhanlıların Osmanlı Devleti kurulmadan önce yaklaşık yüz yıl boyunca Anadolu'ya hâkim olduğu bilinmekte, bu nedenle de Cengizlilerden etkilenmelerin olduğu görülmektedir. Osmanlı Türkçesindeki Moğolca sözcüklerin çoğu Orta Moğolcadan geçmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nde bazı terimlerin ve devlet içinde resmî yazışmalarda Uygur yazısının kullanılmış olması Osmanlı Devleti'nin İlhanlılardan etkilendiğini göstermektedir.⁷ İlhanlılar, Anadolu ile birlikte Irak bölgesine de hâkim olmuşlar ve Anadolu ağızlarını etkiledikleri gibi Irak Türkmen Türkçesi başta olmak üzere Irak'ta konuşulan diğer dilleri de etkilemişlerdir. Ayrıca Musul'un

1 Aleksandr Mihaloviç Şçerbak, *Eski Dönem Türk-Moğol Dil İlişkileri (8.-14. Yüzyıllar)* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2019), 19.

2 Bülent Gül, "Türkçe ve Moğolca İlişkisi Üzerine" *Türkiye-Moğolistan Diplomatik İlişkilerinin 50. Yılı Münasebetiyle Geçmişten Günümüze Türkler ve Moğollar Tarih-Dil-Kültür* içinde, (Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını 2020), 126.

3 Aleksandr Mihaloviç Şçerbak, "Türk-Moğol Dil İlişkileri (Dillerin Birbirinden Etkilenme ve Birbirlerine Karışma Sorunu Üzerine)", çev. Leyla Babatürk, *Sosyal Bilimler Dergisi* 25 (2011), 12.

4 Larry V. Clark, "Mongol elements in Old Turkic?" *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 75 (1977), 126.

5 Bk. Tuncer Gülensoy, "Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeleri Üzerine Notlar", *Türkoloji Dergisi* 6/1 (1974) 235-259.

6 Bk. J. R. Krueger, "Eski Türkçede Moğolca", çev. Mustafa Kaçalin, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (2002), 205-214.

7 Gül, "Türkçe ve Moğolca İlişkisi Üzerine", 131.

El-Hamdâniyye ilçesinde bulunan Mar Behnam manastırının duvarında bulunan Uygur harfli Türkçe duanın⁸ İlhaneliler döneminde yazılmış olması da bu etkinin bir örneği olarak gösterilebilir.

Türkçe ile Moğolca arasında en fazla üzerinde durulan konulardan biri bu iki dilin arasındaki sözcük alışverişleri olmuştur. Bu tür çalışmalar tarihî lehçelerle ilgili sınırlı kalmamış; çağdaş Türk lehçelerinde tespit edilen Moğolca unsurlar da çalışma konusu olmuştur. Bu çalışmalardan birisi de Hamdi Lateef Khairullah⁹ tarafından yazılan “İrak Türkmen Türkçesinde Kullanılan Moğolca Kelimeler” adlı çalışmadır. Khairullah, bu çalışmasında Moğolca kökenli 14 sözcük üzerinde durmuştur. Tespit edilen sözcükler şunlardır: *ağa* ‘köy sahibi, derebeyi; bazı soylu ailelere verilen unvan; dede ya da baba için bir hitap türü’, *babanağla-* ‘mırıldanmak’, *dalda* ‘güneş sıcağından, yağmurdan, fırtınadan, sığınılacak yer, sığınak’, *daldala-* ~ *dalda étmeğ* ‘bir şeyi veya bir kimseyi, görünmemek veya güneş ışığından korumak için, örtü vs. ile ihata etmek’, *daldalan-* ‘örtünmek’, *em* ‘bir tür yerli ilaç’, *küreken* ‘damat’, *maral* ‘dişi geyik’, *nuhta* ‘yular’, *sileken* ‘ağızdan sızan tükürük, salya’, *solakay* ‘solak’, *sona* ‘ördek’, *şülen* ‘aşure, buğday çorbası’, *yékke* ‘iriyarı, büyük, kocaman’. Irak Türkmen Türkçesinde kullanılmakta olan ve bu makalede ele alınmayan Moğolca kökenli başka sözcüklerin de olduğu dikkatimizi çekmiştir. Yukarıda zikredilen sözcüklerin dışındaki Moğolca kökenli sözcüklere dikkat çekmek ve söz konusu makaleye katkı sağlamak için bu çalışmaya gerek duyulmuştur.

Yöntem, Kapsam ve Sınırlılık

Bu çalışmada, ‘İrak Türkmen Türkçesinde Kullanılan Moğolca Kelimeler’ adlı makalede incelenmeye alınmayan Moğolca sözcükler üzerinde durulmuştur. Çalışmada, Habip Hürzmülü tarafından hazırlanmış olan Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü ana kaynak olarak kullanılmıştır. Tespit edilen sözcüklerin Irak Türkmen Türkçesindeki şekilleri, (varsa) farklı kullanım şekilleri ve anlamları, kullanıldığı bölgeler hakkında bilgi verilerek gerektiği yerlerde tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki ve Moğolcadaki şekilleri ve anlamları gösterilmiştir. Bahsi geçen sözlükte veya diğer yazılı kaynaklarda yer almayan, sadece bilmecelelerde geçen ya da söz konusu kaynaklardaki anlamlardan farklı anlamlarda kullanılan sözcüklerin ve bu sözcüklerin kullanıldığı bölgeler hakkındaki bilgiler (İrak Türkü ve Irak Türkmen Türkçesinin bir konusu ru olarak) tarafımızca eklenmiş veya izah edilmiştir.

8 Bk. Zeki Kaymaz, “Bir Süryani Kilisesinde Uygur Harfleri İle Yazılmış Türkçe Bir Dua”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 3 (2014), 157-162.

9 Hamdi Lateef Khairullah, “İrak Türkmen Türkçesinde Kullanılan Moğolca Kelimeler”, *Mecellet Camiat Kerkuk lid-Dirasâtu'l-İnsâniyye* 15/2 (2020), 1-8.

Tespit Edilen Moğolca Sözcükler

araçla- < Moğ. *arçıla-*: Klasik Moğolcada *arçıla-* (M. Moğ. arçlah) ‘aramak, bakmak, dikkat etmek, göz kulak olmak’ anlamındadır.¹⁰ Kodeks Kumanikus’ta *arçıla-*¹¹ ‘tartışmayı kesmek’ anlamında tespit edilmiştir.¹² Kzk. *araşalav* ‘ayırarak, kavga edenleri aralamak’, *arşaşı* ‘araya giren, ayıran’,¹³ Krg. *araçala-* ‘kavga edenleri veya dövüşenleri ayırmak’, *araçaloo* ~ *araça* ‘(kavga edenleri veya dövüşenleri) ayırma’.¹⁴ ITT’nde ise *araçla-* ~ *araçala-* (Tuzhurmatı) ‘iki şeyi birbirinden ayırmak; kavga eden kişileri ayırmak’ anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir.¹⁵

ceyran < Moğ. *cegere(n)*: Klasik Moğolcada *ceger-e(n)* (M. Moğ. zēr) ‘antilop, ceren, ceylan’ anlamındadır.¹⁶ *Resûli Sözlüğü*’nde *cerēn* چران ‘dişi ceylan’¹⁷ ve aynı sözcük *İbni Mühennâ Lügati*’nde¹⁸ ‘ceylan’ anlamında kaydedilmiştir. Modern Farsçada چیران *cēyrān* ~ چایران ‘ceylan’ anlamında kullanılmaktadır.¹⁹ Standart Türkiye Türkçesinde *ceylan* şeklinde kullanılan bu sözcük Anadolu ağızlarında *ceran* ~ *ceren* ~ *ceyran* ‘geyik, karaca, ceylan’ olarak kullanıldığı kaydedilmiştir.²⁰ ITT’nde de *ceyran* ‘ceylan’ şeklinde yaşamaktadır. Bununla birlikte Irak’ın Erbil şehrinde sözcüğün metatezleşmiş (ceryan) şekli kullanılmaktadır.²¹

cidav²² < Moğ. *cidüü*: Klasik Moğolcada *çad-* (M. Moğ. sadah) ‘doymak, doyurmak, doyurulmuş veya doymuş olmak; kendi kendini doyurmak, tıka basa yemek; (yara) olgunlaşmak, (çiçek hastalığı) cerahat toplamak; (tahıl) ermek, olgunlaşmak’ ve *çadula* (M. Moğ. sadal) ‘sivilce, yara’ anlamında olan sözcükler de mevcuttur.²³ Türkçede *cıdağı*, *cidav*, *cidav* ‘kürek kemiğinin üstü (insan veya hayvanlarda); hayvanın omuz başında semer veya eyer vurmasından hâsıl olan yara; derin ve büyük çıban’ şekillerinde kullanılan bu sözcük Moğolca *cidüü* ‘kaşıntılı cilt hastalığı’ sözcüğünden geçmiştir.²⁴ Anadolu Ağızlarında *cidav*, *cıdağı*, *cıdağu* *cidav*,

10 Ferdinand D. Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük A-N* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003), 1: 82.

11 Detaylı bilgi için bk. Sevim Erdem Çiçek, “Kıpçak Sözlüklerinde Moğolca Unsurlar”, 80 Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEM 63/1, (2015), 80.; Galip Güner, “Codex Cumanicus’ta Moğolca Alıntı Kelimeler Üzerine Yeni Bir Yaklaşım”, *Gazi Türkiyat* 20 (2017), 12.

12 Recep Toparlı, Hanifi Vural ve Recep Karaatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2014), 10.

13 *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, çev. Hasan Oralay, Nuri Yüce ve Saadet Pınar (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, 1984), 18.

14 K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998), 1: 39.

15 Habib Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yayınları, 2013), 61.

16 Ferdinand D. Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük O-C (Z)* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003), 2: 1612.

17 *The King’s Dictionary: The Rasûlid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol*, trans.: T. Halasi-Kun, Peter B. Golden and Lajos Ligeti (Brill: Leiden-Boston-Köln, 2000), 223.

18 Bülent Gül, *Moğolca İbni Mühennâ Lügati* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2016), 97.

19 Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1963), 1: 301.

20 *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1993), 3: 883, 885, 888.

21 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 102.

22 ITT’nde /v/ sesi (diş dudak v’si) yoktur. Çalışmamızda gösterilen v harfi çift dudak v’sini temsil etmektedir.

23 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 1: 250, 251.

24 Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 2: 79.

cıdavi, cıdavu, cidavi, cidavu, cidev, cidoy, çıdağı sözcükleri ‘derin, işleyen yara, büyük çıban (genellikle at ve eşeklerde görülür)’ anlamında kaydedilmiştir.²⁵ Azerbaycan Türkçesinde *cidoy* ‘eyerin vurmalarıyla atın sırtında oluşan yara’ anlamında geçmiştir.²⁶ ITT’ne de geçen bu sözcük *cidav* ‘genellikle at ve eşeklerde görülen derin işleyen yara’ şeklinde kullanıldığı saptanmıştır.²⁷

cik < Moğ. *çike*: Klasik Moğolcada *çike* (M. Moğ. *ṣeh*) ‘doğru, düz, tam, dürüst, açık sözlü’ anlamında geçmektedir. Bununla birlikte *çege* ‘aşık kemiğinin yassı tarafı, düz yanı’ anlamında geçtiği saptanmıştır.²⁸ Moğolcadan Türk lehçelerine geçen bu sözcük, Anadolu ağızlarında ‘aşık kemiğinin çukur tarafı’ anlamında *cik, cak, cık, cike* şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir.²⁹ ITT’nde de *cik* ‘aşık kemiğinin çukur tarafı; cuk’ ve *cik et-* ‘aşık oyununda aşık kemiğini dik vaziyette durdurmak’ anlamdadır.³⁰

çandavılığ < Moğ. *çağdagul* + T. +*IIG*: Klasik Moğolcada *çağdagul* (M. Moğ. *ṣagdagṣ*) ‘bekçi, muhafız, gözcü; jurnalci, casus’ anlamındadır.³¹ Moğolcadan Osmanlı Türkçesine geçen bu sözcük *çandavul* ‘artçı (askerlik t.)’ şeklinde kullanılmıştır.³² Farsçaya da geçen bu sözcük *چغداول ~ چاغداول ~ چنداول ~ چکنداول ~ چغداول ~ چغداول ~ چغداول ~ چغداول* ‘artçı, artçı birlik komutanı’ anlamında kullanılmaktadır.³³ Bu sözcük ITT’nde *çandavıl+lığ* ‘fazla girişmek; fazla dolaşmak’ anlamında yaşamaktadır.³⁴

çigin < Moğ. *çegeci(n)*: Klasik Moğolcada *çegeci(n)* (M. Moğ. *ṣej*) ‘göğüs, vücudun üst ön kısmı, sine, bağır’ anlamındadır.³⁵ Orta Türkçe dönemi eserlerinde *çigin* ‘üst sırt, omuz’ anlamında geçmiştir.³⁶ Tietze, Anadolu ağızlarında kullanılan *çeğin ~ çigin ~ çiyin* ‘omuz’ sözcüklerinin Çağatay Türkçesinden geldiğini belirtmiştir ve Eski Osmanlı Türkçesinde *çigin* ve Azerbaycan Türkçesinde *çiyin* ‘kürek kemiği, omuz’ şeklinde kullanıldığını izah etmiştir.³⁷ Söz konusu sözcük ITT’nde de *çigin* ‘omuz’ şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir.³⁸

çöl < Moğ. *çöl*:). Klasik Moğolcada *çöl* (M. Moğ. *tsöl*) ‘çöl, sahra, bozkır, metruk, terk edilmiş yer’ anlamındadır.³⁹ Clauson, bu sözcüğü *çülig* maddesi altında ele almış, *çöl* biçiminin 15. yüzyıldan önce yazılmış Türkçe metinlerde bulunmadığını belirtmiş ve sözcüğün

25 *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 3: 960.

26 *Azerbaycan Dialektoloji Lügati* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2010), 1: 78.

27 Hümmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 103.

28 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 1: 272.

29 Zeki Kaymaz, “Babur’dan Günümüze Aşık Oyunundan Bir Ad: Çik”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4/8 (2009), 80.

30 Hümmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 103.

31 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 1: 256.

32 Osman Nedim Tuna, “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”, *Türkiyat Mecmuası* 17 (1972), 220.

33 Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, 1: 306.

34 Hümmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 110.

35 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 1: 273.

36 Hendrik Boeschoten, *A Dictionary of Early Middle Turkic* (Brill: Leiden/Boston, 2021), 114.

37 Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, 2: 172.

38 Hümmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 114.

39 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 1: 321.

Moğolcadan geçtiğini ileri sürmüştür.⁴⁰ *İbni Mhennâ Lügati*'nde *çöl* چۆل 'çöl' anlamında tanımlanmıştır.⁴¹ Orta Türkçe dönemi eserlerinde *çöl* 'çöl, sahra, yaban' anlamında geçmiştir.⁴² Türkçeden Farsçaya geçen bu sözcük (T. çöl >) *çöl* şeklinde kullanılmaktadır.⁴³ Türkçenin birçok lehçesinde yaşamaya devam eden bu sözcük İTT'nde *çöl* '1. kır. 2. تنها yer, تنها semt' anlamında kullanıldığı ve *çöl berya* 'boş ve geniş arazi', *çöl höl*, *çöllüç*, *çöllüç* 'boş arazi, ıssız yer, ıssız arazi' gibi birleşik ve türemiş sözcüklerde görüldüğü tespit edilmiştir.⁴⁴ Ayrıca aynı sözcük Irak Arapçasına *cöl* چول ~ *çöl* چول şeklinde geçip 'çorak yer; tuvalet (köy evlerindeki)' anlamında kullanıldığı kaydedilmiştir.⁴⁵

dasalat < Moğ. *dasul*: Klasik Moğolcada *dasul* (M. Moğ. *dasal*) 'alışkanlık, yakınlık; tecrübe; bağlılık, dostluk' adı *das-* 'alışkın olmak, alışmak; kendisiyle dost olmak, tanışık olmak; biriyle tanışmak' fiilinden türetilmiştir. Bununla birlikte *dasulda-* (M. Moğ. *dasaldah*) 'tanışık veya alışık olmak, tanışmak, alışmak', *dasulg-a* (M. Moğ. *dasalga*) 'alışkanlık, yakınlık; tecrübe; bağlılık, dostluk', *dasumgay* (M. Moğ. *dasamgay*) 'alışılmış, adet haline gelmiş, gelenekleşmiş; denenmiş, tecrübe edilmiş; iyi bilinen, aşına', *dashal* (M. Moğ. *dasgal*) 'alışkanlık; uygulama, pratik; eğitim, eğitimi ve öğretim' aynı kökten türemiş olan sözcükler de mevcuttur.⁴⁶ Kırgız Türkçesinde *dası-* 'itiat etmek; el alışmak' anlamındadır. Bununla birlikte *dasıbağan* 'tecrübesiz; toy' ve *dasığan corço* 'çok binilmiş yorga (at)' sözcükleri de vardır.⁴⁷ Sözcük İTT'nde; Kerkük bölgesinde *dasalat* ve Tuzhurmatı ilçesinde *dastalat* 'beceri, güç, yetenek' anlamında kullanıldığı kaydedilmiştir. Sözcüğe Türkçe yokluk bildiren isimden isim yapma (+sIz) eki getirilerek Kerkük'te *dasalatsız* ve Tuzhurmatı'da *dastalatsız* 'beceriksiz' anlamında kullanılmaktadır.⁴⁸ Sözcüğün *dasalat* şekline Klasik Moğolcada rastlanmasa da Modern Moğolcada *dasalt*⁴⁹ 'adaptasyon' sözcüğünün olduğu tespit edilmiştir.⁵⁰

dümüg < Moğ. *dömüg*: Klasik Moğolcada *dömüg* (M. Moğ. *dömög*) 'faydalı, elverişli, memnun edici, daha iyi veya daha uygun, yararlı (şekilde)' anlamında kaydedilmiştir.⁵¹ Mamluk sahası eserlerinden biri olan *Kitâbu'l-İdrak* (İdrak Haşiyesi) adlı eserde *dümük-* 'oyalanmak, avunmak' anlamında geçmiştir.⁵² Osmanlı Türkçesinde *dümük* 'meşgale, iş-güç; fayda',

40 Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-century Turkish* (Oxford: At The Clarendon Press 1972), 420.

41 Gül, *Moğolca İbni Mühennâ Lügati*, 105.

42 Boeschoten, *A Dictionary of Early Middle Turkic*, 118.

43 Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1967), 3: 122.

44 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 116.

45 Leyth Rauf Hasan, *El-Mu'cem Lil-kelimat ve'l Mustalahatu'l-'İraqiyye* (Dubai, 2013), 124.

46 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 1: 377.

47 Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, 1: 299.

48 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 121.

49 Sözcük isimden isim yapan +t ekiyle türetilmiş olsa gerek. Bk. Feyzi Ersoy, *Çağdaş Moğolca El Kitabı*, 38.

50 Charles Bawden, *Mongolian-English Dictionary* (London and Newyork: Kegan Paul International, 1997), 125.

51 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 1: 424.

52 Toparlı, Vural ve Karaathı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 67.

dümük- ‘bir işle meşgul olmak, oyalanmak’ ve *dümük-* ‘bir işle meşgul olmak, oyalanmak’ anlamında kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Sözcüğün Moğolca *dümü-*⁵³ fiilinden türetildiğini ileri sürülmüştür.⁵⁴ Bu sözcük ITT’nde *dümüg* ‘meşgul’ anlamında yaşadığı tespit edilmiştir. Bununla beraber *dümüg et-* ‘meşgul etmek’ ve *dümüg ol-* ‘meşgul olmak’ anlamında olan birleşik fiiller de mevcuttur.⁵⁵

heneg < Moğ. *eneg*: Klasik Moğolcada *enegsi-* (M. Moğ. *eneşih*) ‘alışkın olmak; birbirini tanımak; arkadaşlık etmek, samimi olmak, yakınlaşmak’ anlamında geçmiştir.⁵⁶ Modern Moğolcada *eeneg* ‘samimi’ anlamındadır.⁵⁷ Moğolcadan alıntılanan bu sözcük ITT’nde *heneg* ~ *henek* şeklinde olup ‘şaka’ anlamında kullanılmaktadır. Aynı zamanda sözcüğe yokluk bildiren +*sIz* ekini getirerek *heneksiz*⁵⁸ ‘şaka yapmadan, şakasız, ciddi olarak’ sözcüğü türetilmiş ve Türkçe *et-* yardımcı fiili ile *heneg et-* ‘şaka yapmak, şakalaşmak’ anlamında olan birleşik fiil kurulmuştur.⁵⁹ Sözcük başı *h* türemesi ve *h* > *h* ses olayı ITT’nde sadece bu örnekte değil *ebe* > *hebe* ‘babaanne ya da anneannenin her biri’, Far. *ham* > *happi* ~ *hapsi* ~ *hamsı* ‘hepsi’, Ar. *ūkiyya* > *hoḳka* ‘okka, iki buçuk kg. ağırlığında ağırlık ölçüsü’ gibi sözcüklerde de görüldüğü tespit edilmiştir.⁶⁰ Bununla birlikte Kıpçak Türkçesi eserlerinde *kenel-* ‘komiklik yapmak’, *kengel* ‘şaka, latife, alay’, *kengelçi* ~ *kenkelçi* ‘alaycı, şakacı, maskara’ gibi sözcükler tespit edilmiştir.⁶¹ Bu sözcükler söz konusu sözcükle alakalı olabilir.

ḳaban < Moğ. *ḳaban*: Klasik Moğolcada *haban* ~ *habang* (M. Moğ. *havan(g)*) ‘vahşi erkek domuz’ anlamındadır.⁶² Orta Türkçe dönemi eserlerinde *ḳaban* ‘yaban domuzu’ anlamında geçmiştir.⁶³ Bu sözcük ITT’nde hâlihazırda ‘domuz, yaban domuzu’ anlamında kullanılmamaktadır. Ancak Irak’ın Tuzhurmatı ilçesinde dişleri büyük veya belirgin olan kimseler için *ḳaban diş*⁶⁴ tabiri kullanılmaktadır.

ḳabırğa < Moğ. *ḳabırğa*: Klasik Moğolcada *habırğa* (M. Moğ. *havirğa*) ‘kaburga kemiği, ege kemiği; böğür, yan, yan taraf, kanat; iki vadi arasındaki dağ kolu’ şeklinde geçmiştir.⁶⁵ *Mukaddimetü'l-Edeb*’de *ḳabırğa* قابرغة ~ *ḳabırğa* قابرغا⁶⁶ ve *Resüli Sözlüğü*’nde *ḳabırğa* قابرغه ‘kaburga’⁶⁷ anlamında kaydedilmiştir. Aynı zamanda *qabırğa*’nın yanında *qabisun* biçimi de

53 Ayrıntılı bilgi için Bk. Tuna “Osmanlıca Moğolca Ödünç Kelimeler”, 223-224.

54 Tuna, “Osmanlıca Moğolca Ödünç Kelimeler”, 223.

55 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 131.

56 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 1: 504.

57 Bawden, *Mongolian-English Dictionary*, 575.

58 Sözcük *heneksiz* şeklinde de telaffuz edilmektedir.

59 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 166.

60 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 163, 164, 168.

61 Toparlı, Vural ve Karaathı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 138.

62 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1379.

63 Boeschoten, *A Dictionary of Early Middle Turkic*, 230.

64 Yaban domuzuna benzetilerek hakaret veya alay etmek için kullanılır.

65 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1384.

66 N. N. Poppe, *Mongoliskii Slovar Mukaddimat Al-Adab* (Moskva-Leningrad: 1938), 285.

67 *The King's Dictionary*, 211.

vardır.⁶⁸ Türkçenin birçok lehçesinde yaşayan bu sözcük ITT'nin birçok bölgesinde *qabırğa*⁶⁹ (kabırğa) 'kaburga' biçiminde kullanılırken Diyala'nın Hanekin ilçesinde ise *qabirğ* (kabirğ) şeklinde yaşamaktadır.⁷⁰

kadağa < Moğ. *kadağa* / *kadağan*: Türkçede 'yasak, yasak olma durumu' anlamında kullanılan *kadaga* sözcüğü Moğolca *kadağa* / *kadağan* 'aciliyet; sıkı emir' sözcüğünden geçmiştir.⁷¹ Azerbaycan Türkçesinde *gadağa* ~ *gadağan* 'yasak, memnu, kanunsuz, yasa dışı',⁷² Türkmen Türkçesinde *gadagan* 'yasak',⁷³ Hakas Türkçesinde *hadağ* 'karakol; nöbet; bekçi, nöbetçi'⁷⁴ ve Kumuk Türkçesinde *qadağa* 'yasak; yasak edilmiş, memnu'⁷⁵ anlamında kaydedilmiştir. Aynı sözcük ITT'nde *qadağa* biçiminde kullanılarak 'yasak, yasak olma durumu' anlamında yaşamaktadır.⁷⁶

kadān- < Moğ. *kada-* + *T. -n-*: Klasik Moğolcada *hada-* (M. Moğ. *hadah*) 'kakmak, çakmak, sokmak, vurup kakmak, çivilemek, mıhlamak; soy kütüğüne birinin adını yazmak bir metne bir şey eklemek; saplanmak, batmak' anlamında kaydedilmiştir.⁷⁷ Moğolcadan Türkçeye geçen bu fiil (kada- 'çivilemek, çakmak, mıhlamak; takmak) 13. - 18. yüzyıllar arasında yazılan Türkçe metinlerde geçtiği ve Anadolu ağızları olmak üzere hemen hemen her çağdaş Türk lehçesinde yaşadığı tespit edilmiştir.⁷⁸ Arap harfli Moğolca sözlüklerden *İbni Mühennâ Lüğati*'nde⁷⁹ *qadasu* قداسو ve 'nde⁸⁰ *qadasun* قدسون 'kazık' manasında geçmiştir. Krg. *kada-* 'saplama; sokmak; sançmak' *kadan-* 'kendini üzerine takmak; takınmak',⁸¹ Az. *qadamaq/x* 'sıkıştırmak',⁸² Kzk. *qada* 'bir şeyi asmak veya bağlamak için dibini kazarak yere çakılmış olan direk', *qadaluv* '1. sançmak, saplamak, 2. bir işin peşini bırakmadan uzun süre koşmak, 3. gözünü kırpmadan gözlerini dikmek',⁸³ TatK. *kada-* '1. batırmak, sokmak, 2. saplamak, 3. çakmak, dikmek',⁸⁴ Kmk. *qadamaq* '1. saplamak, batırmak, sokmak, 2. yerleştirmek, koymak,

68 Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (Ankara: Bizim Büro, 1999), 99.

69 *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*'nde /k/ sesi için q karakteri tercih edilmiştir. Çalışmamızda k karakteri tercih edildiğinden sözcüklerin k'lı şekli parantez içinde gösterilmiştir.

70 Hümmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 201.

71 Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 4: 39.

72 Yaşar Akdoğan, *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük* (İstanbul: Beşir Yayınevi, 1999), 305.

73 Talat Tekin vd., *Türkmençe -Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995), 217.

74 Ekrem Arıkoğlu, *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük* (Ankara: Akçağ, 2005), 137.

75 Çetin Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), 240.

76 Hümmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 201.

77 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1390.

78 Musa Salan, "Tarihî Türkçede Moğolca Alıntı Fiillerin Kronolojik Durumu", *Türk Diline Artzamanlı ve Eşzamanlı Bakışlar* içinde, (Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022), 435.

79 Gül, *Moğolca İbni Mühennâ Lüğati*, 191.

80 *The King's Dictionary*, 251, 291.

81 K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998), 2: 382.

82 *Azerbaycan Dialektoloji Lüğati*, 1: 300.

83 *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, 153.

84 Mustafa Öner, *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009), 152.

tespit etmek, yerleştirip tespit etmek, 3. iğnelemek, iğneyi tutturmak'.⁸⁵ ITT'nde ise aynı fiilden türeyen *qadan-* (kadan-) 'çakılmak, saplanmak' sözcüğünün kullanıldığı saptanmıştır.⁸⁶

kañkâvir ~ kañkâvur < Moğ. *kañginagur*: Klasik Moğolcada *hangginagur* (M. Moğ. hanginür) 'şangırdayan, ses çıkarıcı; çan, çingirak, zil; marangoz baltası' anlamında geçtiği tespit edilmiştir. Bununla beraber *hanggir* (M. Moğ. hangir) 'çingirak sesi, tınlama, çınlama, şangırtı' *hanggis* (M. Moğ. hangis) 'şakırtı, şangır şungur, zil, çan, bıçak ya da kılıç aletlerin metalik sesi' gibi sözcüklerin de bulunduğu kaydedilmiştir.⁸⁷ Krg. *koñguroo* 'çan, kampana, zil',⁸⁸ TatK. *kañgırav* 'çan, zil, büyük çingirak',⁸⁹ Kmk. *koñuraw* 'zil, çingirak'.⁹⁰ Moğolcadan ITT'ne geçen bu sözcük (sözcük içi /G/ > /v/ ses olayı ile birlikte) *qanqâvir ~ qanqâvur* (kañkâvir ~ kañkâvur) 'çingirak' şeklinde kullanılmaktadır.⁹¹

kañşar < Moğ. *kañsiyar*: Klasik Moğolcada *hangsiyar* (M. Moğ. hanşâr) 'burun kemiği' ve (1434) *hongsiyar* (M. Moğ. honşör) 'burun, hayvan burnu, gaga; ayakkabı ya da botun burnu, ucu' anlamında geçmiştir.⁹² Çağatay Türkçesinde *kañşar* (1) 'hayvanat burun deliği; at kulağı', *kañşar* (2) 'karşı karşıya, karşılıklı' anlamında geçtiği saptanmıştır.⁹³ ITT'nde *qanşar* (kañşar) 'karşı, karşı taraf' anlamında⁹⁴ geçmiştir. Bununla birlikte aynı sözcükten türeyen *qanşarlamağ* (kañşarlamağ) 'karşılamağ' fiilinin ve *qanşar be qanşar* (kañşar be kañşar) 'karşı karşıya' ifadelerinde kullanıldığı da tespit edilmiştir.⁹⁵

kañtarma < Moğ. *kañtar-* + *T. -mA*: Klasik Moğolcada *hantar-* (M. Moğ. hantrah) 'gemlemek, atın dizginlerini eyere bağlamak; dizginleri sıkıca çekmek' anlamında kaydedilmiştir. Bununla birlikte aynı sözcükten türeyen *hantarg-a* (M. Moğ. hantraga) 'bir şeyin düşmesini veya eğrilmesini engellemek için kullanılan şerit, kemer, bant' anlamında geçmiştir.⁹⁶ Moğolca *kañtar-* fiilinden türeyen *kañtarma* (Anadolu ağızlarında: kantırma / gantarma / gantama) sözcüğü Türkiye Türkçesinde 'azılı atları zaptetmek için dillerini bastırarak biçimde yapılmış demir araç, gem, dizgin' anlamında kullanılmaktadır.⁹⁷ ITT'nde ise *qantarma* (kañtarma) 'iki evin damını (çatısını) birbirine bağlayan köprü, eski evlerin damlarını birbirine bağlayan köprü, tonoz tavan' anlamını kazanmıştır.⁹⁸

kañvra < Moğ. *kañvray*: Klasik Moğolcada *hagura-* ~ *haura-* (M. Moğ. hūrah) 'kabuğunu çıkarmak, sıyırmak, soymak, yüzmek' ve *haguray* ~ *hauray* (M. Moğ. hūray) 'eğer, törpü'

85 Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, 240-241.

86 Hümmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 202.

87 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1433.

88 Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, 2: 483.

89 Öner, *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, 166.

90 Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, 267.

91 Hümmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 203.

92 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2:1434, 1486.

93 Suat Ünlü, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2013), 576.

94 Sözcük 'ön' anlamında da kullanılmaktadır.

95 Hümmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 203.

96 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1435.

97 Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, 4: 107.

98 Hümmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 203.

anlamındadır.⁹⁹ *İbni Mühennâ Lügati*'nde *ka 'ūrafy]*¹⁰⁰ قورا ve *Resûli Sözlüğü*'nde *kaura* قورا¹⁰¹ 'törpü' anlamında geçmiştir. ITT'nde *qavra* (kavra) 'eğe, büyük eğe, iri dişli eğe' anlamında yaşadığı tespit edilmiştir.¹⁰²

keççi < Moğ. *kayçi*: Klasik Moğolcada *hayçi(n)* (M. Moğ. hayç(in)) 'sındı, makas, maşa, kerpeten' anlamına gelmektedir ve aynı sözcükten türetilen *hayçıla-* (M. Moğ. hayçlah) 'kıymak, kesmek, kırmak' anlamında kaydedilmiştir.¹⁰³ *Resûli Sözlüğü*'nde *kaici* قیچی 'makas' anlamında tanımlanır.¹⁰⁴ Memluk sahasında kaleme alınan *Et-Tühfetü 'z-Zekiyye fi 'l-Lugâti 'l-Türkiyye* adlı eserde *kayçi* 'makas' şeklinde geçmiştir.¹⁰⁵ Moğolcadan Türkçenin birçok lehçesine geçip 'makas' anlamında kullanılan bu sözcük [Kzk. *kayşı*,¹⁰⁶ Krg. *kayçi*; *kayçıla-* 'makasla kesmek',¹⁰⁷ TatK. *kayçı* '1. Makas, 2. kiriş, çatı kirişi',¹⁰⁸ KrmT. *kayçi* 'makas',¹⁰⁹ Çuv. *hayç* 'ə' 'makas',¹¹⁰ Kmk. & Blk. *kayçi*,¹¹¹ YUyg. *kayca*,¹¹² Alt. *kayçi*,¹¹³ Tkm. *gayçi*; *gayçıla-* 'kesmek'¹¹⁴] Irak'ın Aziziye bölgesinde *qecçi* (keççi) 'makas' biçiminde kullanılmaktadır.¹¹⁵ Bununla birlikte ITT'nde kırlangıcı anlatan *başı mazı*, *kuyruğu kēçi*, *üstü koyun altı geçi* 'kafası mazı (minik), kuyruğu makas, üstü koyun (beyaz), altı keçi (siyah)' bilmecesinde *kēçi* şeklinde geçtiği tespit edilmiştir.

kehkül < Moğ. *kökül*: Klasik Moğolcada *kökül* (M. Moğ. höhöl) 'uzun saç, kâkül, saç örgüsü; at perçemi; kuş ibiği; at yelesi veya kuyruğu' anlamındadır.¹¹⁶ Moğolcadan Farsçaya *kâkul* ~ کاکل ~ کاکول 'dağınık saç' şeklinde geçtiği tahmin edilen¹¹⁷ bu sözcük Farsçadan da Türkiye Türkçesine geçmiştir.¹¹⁸ Aynı sözcük ITT'nde *kehkül* şeklinde olup 'alın üzerine düşen kısa kesilmiş saç, perçem, kâkül' anlamındadır. Sözcük Irak Arapçasına¹¹⁹ da geçtiğinden yazar hatalı olarak sözcüğün kökenini Arapça göstermiştir. Bununla birlikte aynı sözcüğe Türkçe +II₄ eki getirilerek *kehküllü* 'bir tür evcil güvercin' türetildiği tespit edilmiştir.¹²⁰ Tuzhurmatı

99 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1403, 1460.

100 Gül, *Moğolca İbni Mühennâ Lügati*, 201.

101 *The King's Dictionary*, 284.

102 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 206.

103 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1406.

104 *The King's Dictionary*, 282.

105 Boeschoten, *A Dictionary of Early Middle Turkic*, 246.

106 *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, 156.

107 Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, 2: 419.

108 Öner, *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, 162.

109 Işılav Işıktaş Sava, "Kırım Tatarcada Moğolca Alıntı Kelimeler", *Karadeniz Araştırmaları* 14/75 (2022), 942.

110 Heikki Paasonen, *Çuvaş Sözlüğü*, çev. Türk Dil Kurumu-Komisyon (İstanbul: Horoz Basımevi, 1950), 32.

111 Gyula Nemeth, *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 31.

112 Emir Necipoviç Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995), 227.

113 N. A. Baskakov ve T. M. Toşçakakova, *Altayca Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999), 101.

114 Tekin vd., *Türkmençe - Türkçe Sözlük*, 240.

115 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 227.

116 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 1: 776.

117 Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, 1: 452.

118 Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 201.

119 Bk. Savaş Karagözlü, "Irak Arapçasına Giren Kuşçulukla İlgili Türkçe Kelimeler", *Dil Araştırmaları* 22 (2018), 163.

120 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 190.

ilçesinde *ke^ckil* ~ *ke^hkil* ‘güvercinin kafasına yayılmış kâkül’ anlamında da kullanılmaktadır ve kafasında kâkül bulunan güvercine *ke^ckilli* ~ *ke^hkilli* denilmektedir.

ķoraķay < Moğ. *ķoruķay*: Klasik Moğolcada *horuhay* (M. Moğ. horhoy) ‘kurt, kurtçuk, böcek ya da kurtların genel adı; şiddetli istek, arzu’ anlamında olduğu kaydedilmiştir. Bununla birlikte *horuhayda-* (M. Moğ. horohoyto) ‘kurtlanmak, böceklenmek, kurtlar tarafından yenmek; çürümek, diş veya kemikte çürük oluşmak’ ve *horuhaytay* (M. Moğ. horohoytoy) ‘kurtlu, böcekli’ anlamındadır.¹²¹ *İbni Mühennâ Lügati*’nde *ķoruġay* فرغی ‘kurtçuk, solucan’ anlamında kaydedilmiştir.¹²² *Resûli Sözlüġü*’nde *ķorgai* فورغای ‘kurt’ ve *hümegei ķoraķai* همکای قرقای ‘bok böceġi’ anlamında tanıklanmıştır.¹²³ Moğolcadan ITT’nde geçen bu sözcük *qoraqay* (ķoraķay) şeklinde ve ‘tahtakurusuna benzeyen, duvarda kabarık iz bırakarak hareket eden, ahşabı delip yiyen bir haşere, termit, akkarınca’ anlamında yaşadığı saptanmıştır.¹²⁴

ķubur < Moğ. **ķobur*: *kubur* ‘1. ayak yolu deliğinden lağıma inen boru; 2. boru biçiminde kap’ sözcüğü Doerfer’e göre Moğolcadan (Moğ. **qobur*) alınmıştır. Moğolcadan Farsçaya geçmiştir.¹²⁵ Tietze’nin *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati* adlı eserinde *kubur I* madde başı için şu açıklamada bulunmuştur:

‘kılıf, kap; dosya; okluk, sadak’ TS 2709-10, Meninski 1680 II, 3622, R. Dankoff 1991 s. 77 < Ar. *ķubür* ‘kılıf, kap’ Meninski 1,680 II, 3622. Krş. Mo. *ķobür* ‘Röhre, Etui’ G. Doerfer 1967 I, no. 268. (Burada biri Arapça- dan, öteki Moğolcadan gelen iki kelimenin Türkçede aynı biçimde yazılışı ve seslendirilişi ile karşı karşıyayız. ‘ok sadaġı, okluk’ anlamına gelen kelime Moğolcadan ödünçlemedir. [Editörün notu]). * İskeleler üzerinde dört kollu şamdanlar yanar; kuburlu büyük saat. (Musahipzade Celal 1936a s. 6; sahne hakkında bilgi), ‘eski tip bir çeşit tabanca, piştov’: *• Tetiġi üzerime çeken el kimindi? Bu herhalde iyi bir nişancı eli deġildi. Karanlıġa kubur sikan bu sallapata hasmın önünden kaçmak istemedim. (H.R. Gürpınar 1943g s. 228). ayna kuburı/ber- ber kuburı ‘cerrah aletlerini taşımak için çanta’ Meninski 1680 a.y.¹²⁶

Anadolu ağızlarında *kubur*¹²⁷ ‘1. dolma tabanca, çakmalık tabanca; 2. tabanca kılıfı; 3. sahtiyandan yapılmış enli bir çeşit kuşak, silahlık’ anlamlarında kullanılmaktadır. Bununla birlikte *kubuz* ‘tüfeġin çakmak kısmı’ anlamında olduğu tespit edilmiştir.¹²⁸ ITT’nde ise *qubur* (ķubur) sözcüğü ‘bir tabanca türü’ anlamında deġil, ‘tabanca, kısa, hafif, cepte veya belde taşınan ateşli silah’ anlamını kazanmıştır. Bununla birlikte *qubur* (ķubur) *sıyır-* birleşik fiilde de ‘tabanca çekmek’ anlamında kullanılmaktadır.¹²⁹

121 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1496-1497.

122 Gül, *Moğolca İbni Mühennâ Lügati*, 205.

123 *The King’s Dictionary*, 224, 225.

124 Hümmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 215.

125 Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 263.

126 Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, 4: 412-413.

127 *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’nde yedi adet *kubur* maddesi bulunmaktadır. Söz konusu sözcükle ilgili olan maddedeki (*kubur I*) anlamlar verilmiştir.

128 *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1993), 8: 2988, 2989.

129 Hümmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 216.

ķuda < Moğ. *ķuda*: Klasik Moğolca *huda* (M. Moğ *hud*) ‘dünür; gelin ve güveyinin babaları’ anlamındadır.¹³⁰ Bu sözcük (ķuda, ķuda bol-, ķudalık) *Mukaddimetü 'l-Edeb*’te ‘hısım, akraba; dünür akrabalığı’ anlamında geçmiştir.¹³¹ Kzk. *quda*,¹³² Krg. *kuda*,¹³³ Hak. *huda*,¹³⁴ TatK. *ķoda*,¹³⁵ KrmT. *ķuda*¹³⁶ gibi Türk lehçelerinde ‘dünür’ anlamında kullanılmaktadır. Modern Farsçada قودا *qūdā* şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir.¹³⁷ Bu sözcük ITT’nde *kayın* sözcüğü ile birlikte *qēyin quda* (*ķēyin ķuda*) ‘erkek ve kadının her birinin ötekine göre akrabaları’ şeklinde kullanılır.¹³⁸

salt < Moğ. *saltang*: Türkçede *salt* / *salte* / *salde* ‘yalnız, sadece’ şeklinde kullanılan bu sözcük Moğolca *saltang* sözcüğünden geçmiştir.¹³⁹ Ağızlarda *salt* ve *saltan* şeklinde kullanılır.¹⁴⁰ ITT’nde de geçen bu sözcük (salt) ‘yalnız, kimsesiz’ anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir.¹⁴¹ Bununla birlikte Klasik Moğolcada *sal-* (M. Moğ. *salah*) ‘ayrılmak, kollara ayrılmak, parçalarla ayrılmak; bir şeyden serbest kalmak; çözülmek, ayrılmış, tecrid edilmiş ve ayrı tutulmuş olmak; boşanmak, eşinden ayrılmak’, *salulta* (M. Moğ. *salalt*) ‘ayrılma, çözüme; boşanma’ ve *salusi* ‘ayrılmaz, çözümez, tam, bütün’ anlamındadır.¹⁴²

savġat < Moğ. *saugad*: Klasik Moğolca *saug-a*, *saugad*, *sauh-a* ‘hediye, armağan’ anlamındadır.¹⁴³ Modern Farsçada سوغات *saugāt* ~ سوغا ~ سوغه ~ سوغات şeklinde yaşadığı tespit edilmiştir.¹⁴⁴ *Mukaddimetü 'l-Edeb*¹⁴⁵, *İbni mūhennā Lūgati*¹⁴⁶ ve *Resūli Sözlüğü*’nde¹⁴⁷ *saugāt* سوغات ‘armağan, hediye’ anlamında geçmiştir. Moğolcadan ITT’ne de geçen bu sözcük Tuzhurmatı ilçesinde *savġat*¹⁴⁸ ‘hediye, armağan’ anlamındadır. Bununla birlikte Irak Arapçasında *sōġe* صوغة ‘hediye’ şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir.¹⁴⁹

savġa < Moğ. *savgad*: ITT’nde *savġa* ‘ölenin elbise ve şahsi eşyaları; ölenin üstünden çıkan giysi, soyka’ anlamındadır.¹⁵⁰ Anadolu ağızlarında *savga* ‘bir acıdan kurtulmak ya da başarı

130 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1511.

131 Nuri Yüce, *Ebu'l-Kasım Cārullāh Maġmūd bin 'Omar bin Muhammed bin Aġmed Ez-Zamaġşari El- Ĥvārizmi Mukaddimetü 'l-Edeb Ĥvārizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nūshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin İndeks* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1993), 151.

132 *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, 177.

133 Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, 2: 515.

134 Arıkoġlu, *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*, 195.

135 Öner, *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, 171.

136 Sava, “Kırım Tatarcada Moğolca Alıntı Kelimeler”, 936.

137 Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, 1: 423.

138 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 209.

139 Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati* (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019), 7: 170.

140 Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 353.

141 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 270.

142 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1031, 1035.

143 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1052.

144 Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, 1: 345.

145 Poppe, *Mongoliskii Slovar Mukaddimat Al-Adab*, 319.

146 Gül, *Moğolca İbni Mūhennā Lūgati*, 219.

147 *The King's Dictionary*, 291.

148 Tuzhurmatı merkezinde / köylerinde sadece yaşlılar tarafından kullanılmaktadır.

149 Hasan, *El-Mu'cem Lil-kelimāt ve'l Mustalahātu 'l- 'Irākiyye*, 280.

150 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 271.

kutlamak için verilen yemek, şölen’, *savğa* ‘armağan’ ve bununla birlikte *soha* ~ *soyha* ~ *soyka* ‘öünün üstünden çıkan giysi’ anlamında kullanılmaktadır.¹⁵¹ Suzan Suzi Tokatlı, Anadolu ağızlarındaki *soyka* ~ *soyha* ~ *soha* ~ *söyka* sözcüklerinin Türkçe *soy-* fiilinden türetildiğini ileri sürmüştür.¹⁵² ITT’ndeki *savha* sözcüğü ile Anadolu ağızlarındaki sözcükler arasında (özellikle *soha*) benzerlik bulunmaktadır; ancak kanaatimizce kökteş sözcük değillerdir. Çünkü yuvarlaklaştırıcı özelliği olan /v/ ünsüzünün yanında /o/ > /a/ düzleşme ses olayı nadir olarak *soğık* > *saviğ* ~ *savuğ* ~ *savviğ*¹⁵³ sözcüğünde görülür ama bunun yanında bir de /y/ > /v/ ses olayının gerçekleşmesi uzak bir ihtimaldir. Sonuç olarak vefat eden kimsenin kıyafetlerini aile bireyleri tarafından kullanılmama ve hayrına yoksullara dağıtma Türklerde bilinen bir âdettir; bu nedenle ITT’ndeki *savha* sözcüğü Klasik Moğolcadaki *saug-a*, *saugad*, *sauh-a* ‘hediye, armağan’¹⁵⁴ sözcüğünün ‘ölenin elbise ve şahsi eşyaları; ölenin üstünden çıkan giysi, soyka’ anlamını kazanmış olsa gerek.

sërin < Moğ. *serigün*: Klasik Moğolcada *serigün* (M. Moğ. serün) ‘serin; taze’ anlamındadır¹⁵⁵. Moğolca *serigün* Osmanlı Türkçesine *serün* ve *serin*¹⁵⁶ ‘temiz hava, serin, az soğuk’ şeklinde geçen bu sözcük ITT’nde *sërin* ‘serin’ anlamında¹⁵⁷ ve *üreg serinle-* ‘sıkıntıdan sonra rahatlamak, öcünü alıp rahatlamak’ sözcüğünde yardımcı fiil olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.¹⁵⁸

şavır ~ **çavır** < Moğ. *çogur* ~ *çugur*: Klasik Moğolcada¹⁵⁹ *çogur* ~ *çugur* 1 (M. Moğ. şür) ‘bir tür kamış düdük’, *çugurçi* (M. Moğ. sürç) ‘çugur çalan kimse’, *çugurda-* (M. Moğ. şürdah) ‘çugur çalmak’ anlamında kaydedilmiştir.¹⁶⁰ ITT’nde *şavır* ‘düdük, kaval’ ve *şavır çal-* ‘düdük öttürmek’ anlamında olduğu tespit edilmiştir. Tuzhurmatı ilçesinde ise *çavır* biçimindedir.¹⁶¹ Bu sözcük aynı zamanda ‘ıslık’ anlamında da kullanılmaktadır.

tapta- < Moğ. *dabta-*: Klasik Moğolcada *dabta-* (M. Moğ. davtah) tekrarlamak, yenilemek, tekrar yapmak; bir dersi yeniden gözden geçirmek; demir dövmek, vurmak, madeni örsten geçirmek’ anlamında kaydedilmiştir.¹⁶² Bununla birlikte *tabsi-* (M. Moğ. tavşih) ‘elin ayasıyla hafifçe vurmak, avuçla yavaşça şaplak atmak’ anlamındadır. Bu sözcük de *tab* ‘tap tap, çekik sesi, yumruk sesi’ sözcüğünden türemiş olsa gerek.¹⁶³ Orta Türkçe dönemi eserlerinde *tapta-*

151 *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1993), 10: 3553, 3669.

152 Suzan Suzi Tokatlı, “Anadolu’da Soyka Kelimesinin Kullanımı”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* I (2012), 273.

153 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 271.

154 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1052.

155 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1072.

156 Ayrıntılı bilgi için Bk. Tuna “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”, 236-237.

157 Hidayet Kemal Bayatlı, *Irak Türkmen Türkçesi* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1996), 281.

158 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 311.

159 Ayrıca krş. *şob* (M. Moğ. şov) ‘cıv, hedefi vuran okun çıkardığı ses’, *şobsigur* 1 (M. Moğ. şovşur) ‘sipsi, kaval, düdük’, *şobsigur* 2 ‘çipçik, serçe, bir cins ötücü kuş’ ve *şobsigurda-* (M. Moğ. şovşürdah) ‘kaval çalmak; aldatmak, hile yapmak; kaval ile hayvanları çağırmak’ (Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1167).

160 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 1: 313, 328.

161 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 285.

162 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 1: 338.

163 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1176, 1177.

‘bastırmak’ anlamında geçmiştir.¹⁶⁴ Anadolu ağızlarında *taptamak1* ~ tapıklamak ‘1. Birini beğenerek arkasını okşamak. 2. Çocuğu uyutmak için ya da susturmak için arkadaşına yavaş yavaş vurmak’ *taptamak 2* ‘1. toprağı ayakla veya başka bir araçla basarak düzeltmek. 2. Ekini biçilmiş ve kaldırılmış toprağın yüzünü tırmıkla vurarak bastırmak, düzeltmek’ anlamlarında kullanıldığı kaydedilmiştir.¹⁶⁵ ITT’nde ise *tapta-* ‘1. çok yemek yemek. 2. dayak atmak, dövme’ anlamında yaşadığı görülmüştür.¹⁶⁶

tebene < Moğ. *teben-e*: Klasik Moğolcada *teben-e* (M. Moğ. *tevene*) ‘deri veya sert kumaşları dikmek için kullanılan büyük iğne, tığ’ anlamında geçtiği kaydedilmiştir.¹⁶⁷ Tarihi Türk lehçelerinde (Uygur, Karahanlı, Harezm, Kıpçak) sözcüğün *temen* şekli ‘büyük iğne, çuvaldız’ anlamında geçmiştir¹⁶⁸. (Az.) *tebene*,¹⁶⁹ (Tkm.) *temen*,¹⁷⁰ (Hak.) *tibinge*,¹⁷¹ (Alt.) *tebene* ~ *temene*,¹⁷² (Krg.)¹⁷³ *temene*,¹⁷⁴ (Kzk.) *teben*,¹⁷⁵ (Özb.)¹⁷⁶ *tegana*,¹⁷⁷ (YUyg.) *tümene*¹⁷⁸ gibi sözcükler çağdaş Türk lehçelerinde ‘büyük iğne, çuvaldız, yorgan iğnesi’ anlamında kullanılmaktadır. Anadolu ağızlarında, sözcüğün *temen* biçimi ‘tütün dizmeye yarayan iğne’ ve *tebene* ise ‘yorgan iğnesi; çuvaldız’ anlamında tespit edilmiştir.¹⁷⁹ ITT’nde de *tebene* ‘büyük iğne, yorgan iğnesi’ anlamında yaşamaktadır.¹⁸⁰ Sonuç olarak sözcük Türkçe kökenli olsa da Türk lehçelerindeki *tebene* ~ *temene* şekillerinin Moğolcadan alıntulandığı fikrinin doğru olduğu kanaatindeyiz.

teşpi < Moğ. *tebsi*: Klasik Moğolcada *tebsi* (M. Moğ. *tevş*) ‘tepsi, büyük dikkörtgen tabak; yalak; yumuşak düz hatları olan düz dağ’ ve *tebsile-* (M. Moğ. *tevşleh*) ‘tabağa veya tepsiye koymak’ anlamındadır.¹⁸¹ Bu sözcük Türkçenin birçok lehçesine yerleşmiştir. *tebsi* biçimi Moğollara Türklerden geçmiştir. Çağdaş lehçelerin büyük bir bölümünde kullanılan *tepsi* ~ *tepci* gibi biçimler ise Moğolcadan gelmiştir.¹⁸² ITT’nde sözcüğün metatezleşmiş şekli

164 Boeschoten, *A Dictionary of Early Middle Turkic*, 317.

165 *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 10: 3824-3825, 3829.

166 Hümmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 293.

167 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1219.

168 Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-century Turkish*, 507.

169 *Azerbaycan Dialektoloji Lüğati* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003), 2: 555.

170 Tekin vd., *Türkmençe - Türkçe Sözlük*, 624.

171 Arıkoğlu, *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*, 497.

172 Baskakov ve Toşçakakova, *Altayca Türkçe Sözlük*, 172-173.

173 Alimov, “On Mongolic Back Borrowings In Kyrgyz” adlı çalışmasında sözcüğü ‘Back borrowings of pre-Old Turkic origin: Proto-Turkic reduced stem-final vowels’ başlığı altında değerlendirerek *temene* şeklinin Orta Moğolca *tebene*’den geldiğini ileri sürmüştür.

174 Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, 2: 723.

175 *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, 268.

176 Rybatzki, “Some Mongolic Words In Özbek (İ) · Words Beginning With a-, â-, e-, b-, p-, d-, t-” (524) adlı çalışmasında *teben* sözcüğünün Türkçe olduğunu beyan ederek *tebene* biçiminin Moğolca olabileceğini belirtmiştir ve *tegana* sözcüğün Orta Moğolcadan (*tebene*) Farsçaya ve Farsçadan Özbekçeye geçtiğini ileri sürmüştür.

177 Z. M. Ma’rufov, *Özbek Tilining İzahlı Lugati* (Moskova: 1981), 151.

178 Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 430.

179 *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 10: 3855, 2374.

180 Hümmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 295.

181 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1220.

182 Ayrıntılı bilgi için Bk. Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 403.

teşpi ‘çay tabağı’ anlamında kullanılmaktadır.¹⁸³ Bununla birlikte Irak’ın bazı bölgelerinde sözcüğün *teşpi* biçimi de aynı anlamda kullanıldığı saptanmıştır.

toğay ~ tuğay < Moğ. *tokay*: Klasik Moğolcada *tohay* ~ *tohay* (M. Moğ. *tohay*) ‘toka veya tokay; dirsek, dirsek ölçümü, dirsekten orta parmağa kadar olan mesafeye eşit eski bir ölçek; ırmak kıyısı, koy, barınak; liman’ anlamında kaydedilmiştir.¹⁸⁴ Moğolcadan Çağatay Türkçesine geçen bu sözcük *toğay* ~ *toğay1* ‘orman’ ve *toğay2* ‘coğrafi menderes’ anlamında tespit edilmiştir.¹⁸⁵ Çağdaş Türk lehçelerinde; Az. *toğay1* ~ *toxay* ‘çay kenarındaki ağaçlık, orman’ ve *toğay2* ‘sahil’,¹⁸⁶ Tkm. *tokay* ‘orman’,¹⁸⁷ Kzk. *toğay* ‘1. Nehirler kıyısında yabancı olarak yetişen çeşitli çalılıklar (ağaçlar).2. Çöl ve çöl bölgelerinin taşkın yatağı nehir havzalarında yetişen çalı karışık orman.3. Ana ormandan izole edilmiş küçük bir kısmı, ufak orman’,¹⁸⁸ Alt. *tokoy* ‘yarımada; nehir kıyısı’,¹⁸⁹ Krg. *tokoy* ‘orman, fundalık, çalılık’,¹⁹⁰ TatK. *tuğay* ‘1. dere yatağına yakın ve genellikle su basan kır yeri. 2. derenin yay şeklinde kıvrılan kolu’,¹⁹¹ Kmk. *toğay* ‘1) subasar arazi; 2) tekerlek jantı parçası’¹⁹², YUyg. *tokay* ‘eğri, düzgün olmayan’,¹⁹³ Hak. *tohay* ‘(suda) derin yer’.¹⁹⁴ ITT’nde (Bayat köyleri) *toğay* ~ *tuğay* ‘nehir kenarındaki alçak yerler’ anlamında yaşamaktadır.¹⁹⁵

ussu < Moğ. *usu(n)*: Klasik Moğolcada *usu(n)* (M. Moğ. *us*) ‘su’ anlamındadır.¹⁹⁶ Bu sözcük ITT’nin birçok bölgesinde *su* ‘su’ şeklinde kullanılırken Tuzhurmatı ilçesinde *ussu* olarak kullanıldığı saptanmıştır.¹⁹⁷ İki ünlünün arasında bulunan ünsüzün ikizleşmesi olayı ITT’nde çokça rastlanılan bir ses olayıdır.

Sonuç

Moğolcanın diğer çağdaş Türk lehçelerinde olduğu gibi Irak Türkmen Türkçesi üzerinde de tesirinin olduğu ve söz konusu dilden alıntılanmış olan sözcüklerin bu ağızda da yaşamakta olması söz konusudur. Bu sözcüklerin bir kısmı Irak Türkmenlerinin geneli tarafından kullanılırken bir kısmının ise Irak’ın bir veya birkaç bölgesinde yaşamını sürdürdüğü görülmektedir. Bu çalışmada, Moğolcadan Irak Türkmen Türkçesine geçen 33 sözcük tespit edilip incelenmiştir. Bu sözcüklerin 30’u isim (*ceyran*, *cidav*, *cik*, *candavillig*, *çigin*, *çöl*, *dasalat*, *dümüg*, *heneg*, *şaban*, *şabırğa*, *şadağa*, *şankâvır*, *şanşar*, *şantarma*, *şavra*, *şeççi*, *şehkül*, *şoraşay*, *şubur*,

183 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 299.

184 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1279.

185 Ünlü, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, 1140, 1143.

186 *Azerbaycan Dialektoloji Lügati*, 2: 570, 571.

187 Tekin vd., *Türkmence - Türkçe Sözlük*, 631.

188 M. Malbağov, K. Esennova ve B. Hinayet, *Kazak Âdebi Tiliniñ Sözdigi* (Almaty: 2011), 14: 194.

189 Baskakov ve Toşçakakova, *Altayca Türkçe Sözlük*, 179.

190 Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, 2: 743.

191 Öner, *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, 294.

192 Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, 337.

193 Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 417.

194 Arıkoğlu, *Örneklî Hakasça-Türkçe Sözlük*, 511.

195 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 303.

196 Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2: 1368.

197 Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, 278.

kıda, salt, savgat, savha, sērin, şavır, tebene, teşpi, toğay, ussu) 3'ü fiil (*araçla, kıdan-, tapta-*) şeklindedir.

'*çöl, kıban, kıantar, kıada-, kıda*' gibi sözcükler Moğolcada olduğu gibi herhangi bir ses değişmelerine uğramadan kullanılırken diğerlerinde ünlü ve ünsüz ses değişmelerinin gerçekleştiği gözlemlenmektedir.

'*dasalat+sız, heneg+siz, serin+le-, kehkül+lü*' gibi sözcüklerden Türkçe ekler getirilerek yeni sözcükler türetilmiş ve bazı isimlerden '*ol-, et-, sıyır-, çal-*' gibi yardımcı fiillerle birleşik fiiller kurulmuştur.

'*toğay~tuğay, kıankavır~kıankavur, kıabırğa~kıabırğ, keççi~kêçi, dasalat~dastalat, şavır~çavır, ke^ckil~kehkül~kehkil, araçla~araçala*' gibi sözcüklerin ikili/üçlü kullanımlarının olduğu saptanmıştır.

'*tepsi ~ teşpi, ceyran ~ ceryan*' gibi sözcüklerde ünsüz göçüşmesi görülmüştür. '*savgad*' sözcüğünün iki şeklinin (*savgat* 'hediye, armağan', *savha* 'soyka') olduğu ve her birinin farklı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. '*savgad, çöl*' sözcüklerinin Irak Arapçasında da kullanıldığı dikkat çekmektedir.

'*dasalat, heneg, kıoraqay, şavır ~ çavır*' gibi sözcüklere bu biçim ve anlamlarda diğer Türk lehçelerinde rastlanılamamıştır; bu sözcüklerin İlhanlı Devleti (1256-1337) döneminde alıntılanmış olması muhtemeldir.

Son olarak Hamdi Lateef Khairullah'ın incelemiş olduğu 14 sözcükle birlikte Irak Türkmen Türkçesinde tartışmalı ve varsa gözden kaçan sözcükler hariç toplam 47 sözcük tespit edilmiştir.

Kısaltmalar ve İşaretler

Alt. Altay Türkçesi	M. Moğ. Modern Moğolca
Ar. Arapça	Moğ. Moğolca
Az. Azerbaycan Türkçesi	Özb. Özbek Türkçesi
Bk. Bakınız	T. Türkçe
Çuv. Çuvaş Türkçesi	TatK. Kazan-Tatar Türkçesi
Hak. Hakas Türkçesi	Tkm. Türkmen Türkçesi
ITT Irak Türkmen Türkçesi	YUyg. Yeni Uygur Türkçesi
Kmk. Kumuk Türkçesi	< Bu şekilden gelir
Krg. Kırgız Türkçesi	> Bu şekle gider
KrmT. Kırım Tatarcası	// Fonem parantezi
Krş. Karşılaştırmız	+ Gramerde isim işareti
Kzk. Kazak Türkçesi	- Gramerde fiil işareti

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar / References

- Akdoğan, Yaşar. *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük*. İstanbul: Beşir Yayınevi, 1999.
- Arıkoğlu, Ekrem. *Örneklî Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ, 2005.
- Azerbaycan Dialektoloji Lüğati*. 1. cilt. Redaktörler Akad. M. Ş. Şirəliyev ve M. İ. İslamov, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2010.
- Azerbaycan Dialektoloji Lüğati*. 2. cilt. Redaktörler Akad. M. Ş. Şirəliyev ve M. İ. İslamov, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003.
- Baskakov, N. A. ve T.M. Taşçakakova. *Altayca Türkçe Sözlük*. Hazırlayan Emine Gürsoy Naskali ve Muvaffak Duranlı, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999.
- Bawden, Charles. *Mongolian-English Dictionary*. London and Newyork: Kegan Paul International, 1997.
- Bayatlı, Hidayet Kemal. *Irak Türkmen Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1996.
- Boeschoten, Hendrik. *A Dictionary of Early Middle Turkic*. Brill: Leiden / Boston, 2021.
- Clark, Larry V. "Mongol Elements İn Old Turkic", *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 75 (1977): 110-168.
- Clauson, Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: At The Clarendon Press, 1972.
- Çiçek, Sevim Erdem. "Kıpçak Sözlüklerinde Moğolca Unsurlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN* 63/1 (2015): 49-98.
- Doerfer, Gerhard. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*. I. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1963.
- Doerfer, Gerhard. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*. 3. cilt. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1967.
- Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro, 1999.
- Ersoy, Feyzi. *Çağdaş Moğolca El Kitabı*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2018.
- Gül, Bülent. "Türkçe Moğolca İlişkisi Üzerine", *Türkiye-Moğolistan Diplomatik İlişkilerinin 50. Yılı Münasebetiyle Geçmişten Günümüze Türkler ve Moğollar Tarih-Dil-Kültür* içinde, 119-134. İstanbul: Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını, 2020
- Gül, Bülent. *Moğolca İbni Mühennâ Lüğati*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2016.
- Gülensoy, Tuncer. "Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müsterek Kelimeler Üzerine Notlar", *Türkoloji Dergisi* 6/1 (1974): 235-259.
- Güner, Galip. "Codex Cumanicus'ta Moğolca Alıntı Kelimeler Üzerine Yeni Bir Yaklaşım", *Gazi Türkiyat* 20, (2017): 9-24.
- Hasan, Leyth. Rauf. *El-Mu'cem Lil-kelimât ve'l Mustalahâtu'l-'İraqiyye*. Dubai: 2013.
- Hürmüzlü, Habib. *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yayınları, 2013.
- Karagözlü, Savaş. "Irak Arapçasına Giren Kuşçulukla İlgili Türkçe Kelimeler", *Dil Araştırmaları* 22 (2018): 159-168.
- Kaymaz Zeki. "Babur'dan Günümüze Aşık Oyunundan Bir Ad: Çik", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4/8 (2009): 79-82.
- Kaymaz, Zeki. "Bir Süryani Kilisesinde Uygur Harfleri İle Yazılmış Türkçe Bir Dua", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 3 (2014): 157-162.

- Kazak Türkçesi Sözlüğü. Çeviren Hasan Oralay, Nuri Yüce ve Saadet Pınar. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları, 1984.
- Khairullah, Hamdi Lateef. “Irak Türkmen Türkçesinde Kullanılan Moğolca Kelimeler”, *Mecellet Camiat Kerkuk lid-Dirasātu'l-İnsâniyye* 15/2 (2020): 1-8.
- Krueger, J. R. “Eski Türkçede Moğolca”, Çeviren Mustafa Kaçalın. *Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (2002): 205-214.
- Lessing, Ferdinand D. *Moğolca- Türkçe Sözlük A-N*. 1. cilt. Çeviren Günay Karaağaç. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003.
- Lessing, Ferdinand D. *Moğolca- Türkçe Sözlük O-C (Z)*. 2. cilt. Çeviren Günay Karaağaç. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003.
- Ma'rufov, Z. M. *Özbek Tilining İzahli Lugati*. 2. cilt. Moskova: İzdatelstvo, 1981.
- Malbakov, M., K. Esennova ve B. Hinayet. *Qazaq Ādebi Tiliniñ Sözdigi*. 14. cilt. Almaty: 2011.
- Necip, Emir Necipoviç. *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çeviren İklil Kurban. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995.
- Nemeth, Gyula. *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü*. Çeviren Kemal Aytaç. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Öner, Mustafa. *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009.
- Paasonen, Heikki. *Çuvaş Sözlüğü*. Çeviren Türk Dil Kurumu-Komisyon. İstanbul: Horoz Basımevi, 1950.
- Poppe, N. N. *Mongoliskii Slovar Mukaddimat Al-Adab*. Çast I-II. Moskva-Leningrad, 1938.
- Pekacar, Çetin. *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011.
- Rybatzki, Volker. “Some Mongolic Words In Özbek (İ) · Words Beginning With a-, â-, e-, b-, p-, d-, t-”, *Yalın Kaya Bitigi, Osman Fikri Sertkaya Armağanı* içinde, 511-532. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 2013.
- Rysbek, Alimov. “On Mongolic Back Borrowings In Kyrgyz”, *Proceedings of the 6th Congress of Turcology “Studies on the Turkic World – Multidisciplinary Perspectives” September 19-21 2022, University of Warsaw, Warsaw, Poland*. (Preprint), (2022): <https://doi.org/10.5281/zenodo.10494487>.
- Salan, Musa. “Tarihî Türkçede Moğolca Alıntı Fiillerin Kronolojik Durumu”, *Türk Diline Artzamanlı ve Eşzamanlı Bakışlar* içinde, 407-470. Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022.
- Sava, Işıl Işıktaş. “Kırım Tatarcada Moğolca Alıntı Kelimeler”, *Karadeniz Araştırmaları* 14/75 (2022), 933-951.
- Şçerbak Aleksandr Mihaloviç. “Türk-Moğol Dil İlişkileri (Dillerin Birbirinden Etkilenme ve Birbirlerine Karışma Sorunu Üzerine)”, Çeviren Leyla Babatürk. *Sosyal Bilimler Dergisi* 25 (2011): 9-32.
- Şçerbak Aleksandr Mihaloviç. *Eski Dönem Türk-Moğol Dil İlişkileri (8.-14. Yüzyıllar)*. Çeviren Rysbek Alimov. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2019.
- Tekin, Talat, vd. *Türkmençe - Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995.
- The King's Dictionary: The Rasüld Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol*. Translated by T. Halasi-Kun, Peter B. Golden ve Lajos Ligeti. Brill: Leiden-Boston-Köln, 2000.
- Tietze, Andreas. *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. 2. cilt. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Tietze, Andreas. *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. 4. cilt. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, Andreas. *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. 7. cilt. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019.
- Tokatlı, Suzan Suzi. “Anadolu’da Soyka Kelimesinin Kullanımı”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi I* (2012): 266-276.

- Toparlı, Recep, Hanifi Vural ve Recep Karaatlı. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2014.
- Tuna, Osman Nedim. “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”, *Türkiyat Mecmuası* 17 (1972): 209-250.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. 3. cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1993.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. 8. cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1993.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. 10. cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1993.
- Ünlü, Suat. *Harezmi Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi, 2012.
- Ünlü, Suat. *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi, 2013.
- Yudahin, K. K. *Kırgız Sözlüğü (A-J)*. 1. cilt. Çeviren Abdullah Taymas. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998.
- Yudahin, K. K. *Kırgız Sözlüğü (K-Z)*. 2. cilt. Çeviren Abdullah Taymas. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998.
- Yüce, Nuri. *Ebu 'l-Kasım Cârullâh Mahmûd bin 'Omar bin Muhammed bin Aḥmed Ez-Zamaḥşari El- Hıvârizmi Mukaddimetü 'l-Edeb Hıvârizm Türkçesi ile Tercümesi Şuṣter Nüshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin İndeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1993.

